

KÉTSZÁZ ÉVE SZÜLETETT DEÁK FERENC

KEHIDÁTÓL A KIEGYEZÉSIG

*Király Bélával, az 1956-os Nemzetőrség főparancsnokával,
a Deák Ferenc-monográfia szerzőjével Ablonczy Bálint beszélget*

Kétszáz éve született Deák Ferenc, a 19. század egyik legkiemelkedőbb magyar államférfia, aki többek között az első magyar felelős kormány igazságügy-minisztere, az 1867-es kiegyezés létrehozója volt, és elveiben rendíthetetlenül hívó szabadelvű politikusként egész közéleti pályafutása alatt Magyarország felemelkedéséért küzdött. Az évforduló alkalmából beszélgettünk Király Bélával, aki vezérkari tisztként szolgált, majd 1956-ban a Nemzetőrség főparancsnoka volt. Emigrálása után Amerikában egyetemi tanulmányait követően oktatott, az újkori magyar történelmet kutatta, a magyarság történelmét bemutató kiadványsorozatot szerkeszt; Deák Ferencről szóló könyve 1975-ben jelent meg angolul.

– Milyen cél motiválta Önt, amikor megírta angol nyelvű monográfiáját Deák Ferencről?

– Bár több évet töltöttem a Deák-életrajzhoz szükséges kutatással és Deák vált számomra a legnagyobb magyar államférfivá, mégsem én választottam őt kutatási témának. Az Egyesült Államokban, Bostonban működik a Twayne Publishers G. K. Hall Company egyik vállalata, amely kiadja a *Twayne's World Leaders Series*t, a világ egyik legismertebb életrajzi sorozatát. E sorozat, mely Caesartól Churchillig és Rooseveltig a világ legjelentősebb államférfiainak életrajzát tartalmazza, 1975-ig Közép-Kelet-Európából egyedül Masaryk biográfiáját jelentette meg. A sorozatot szerkesztő bizottság tagja volt Hans L. Trefousse történész, akivel abban az időben együtt tanítottam a New York-i Brooklyn College-ban, és ismerte a magyar 18. századdal

foglalkozó, valamint a fiatal Deák Ferenc jobbágykérdésben vallott nézeteiről szóló munkáimat. Az ő javaslatára hívtak meg másokkal együtt egy magyar államférfi életrajzának megírására, végül a bizottság engem választott. Eleinte szó volt Hunyadi Mátyásról, Rákóczi Ferencről, Kossuth Lajosról, végül hosszas egyeztetések után Deák Ferencben állapodtunk meg, mert – ahogy a szerkesztőbizottság elnöke megfogalmazta – „ő volt Kelet-Közép-Európa 19. századi történetében az egyedüli államférfi, akinek sikerült”. E sikerorientált jenkai vélemény nem lepett meg és nem is zavart, nagy erővel láttam neki a munkának. Szerencsém volt, mert New Yorkban a Columbia Egyetemen és a Public Libraryban is kiváló magyar gyűjtemény található, a hiányzó anyagokat pedig jó barátom, az azóta elhunyt kiváló történész, Benda Kálmán küldte ki számomra. A könyvet 1975-ben ki is adták, kedvező kritikai és tudományos fogadtatást kapott, és 1993-ban itthon is megjelent az Akadémiai Kiadónál.

– *Hogyan látja a magyar 19. század, egyáltalán a magyar történelem külföldi – elsősorban angolszász – bemutatását?*

– Amikor elkezdtem 1957-ben a Columbia Egyetemen tanulni, s később is, amikor Deákkal foglalkoztam, áttekinttem a magyar történelemmel foglalkozó szakirodalmat. Úgy találtam, hogy míg a német nyelvű szakmunkák általában kiegyensúlyozottak, tárgyilagosak, addig angolul nagyon sok a kifejezetten elfogult könyv. Ez valószínűleg azért lehet így, mert a múlt század eleje óta például a csehek nagyon sok pénzt fordítottak arra, hogy angol nyelven megjelentessék munkáikat. Ezért aztán felajánlottam a Columbia University Pressnek, hogy szerkesztek egy történelmi sorozatot Közép-Kelet-Európa és Magyarország történetéről. Büszkén mondhatom, hogy az ötödik kötet után a kari tanács engedélyezte, hogy saját szerkesztőbizottsággal dolgozzak, úgy látták: megfelelő színvonalú munkák kerülnek ki a műhelyből. Ebben a sorozatban a mai napig 125 kötetet adtunk ki, s a megjelenő kiadványokat rendszeresen elküldjük a világ egyetemeire és közkönyvtáraiba.

– *Meglátása szerint mi volt Deák világnézetének, gondolkodási rendszerének az alapja?*

– Államférfiúi, azaz közjogi és alkotmányjogi tevékenységének három alappillére volt. A *szellemi*: az önérdek teljes elvetése, az igazság keresése és az erkölcsösség. Camillo Cavournak, az olasz egység megteremtőjének vallomása Deákra is ráillett: „...ha saját érdekünkben tennénk azt, amit a hazánkért teszünk, a világ szemete lennénk.”

Az *ideológiai*: a francia felvilágosodást a gyakorlatba ültető klasszikus liberalizmusba vetett hite. A *gyakorlati*: a reálpolitika. A klasszikus liberalizmus négy alapelveére épült Deák ideológiája: az Ótestamentum erkölcsi normáira, a szabad gondolkodás hellén és a törvény tiszteletének római hagyományára, valamint a nemzetek, vallások, emberfajták, társadalmi osztályok egyenlőségének keresztény tanítására. Ezeken alapultak a deáki reformok: az ősiség eltörlése; az összes vallásfelekezet egyenlősége és szabadsága; a gyülekezés, a lelkiismeret és a szólás szabadsága, az állam és az egyház szétválasztása; a jobbágy-felszabadítás és az ifjúság oktatásának korszerűsítése.

– *Mi volt Deák Ferenc pályájának csúcspontja? Adódna a kiegyezés mint a legmaradandóbbnak tűnő politikai alkotás, de az áprilisi törvények megfogalmazása vagy a reformországgyűlések liberális politikájának vezérlője is korszakos jelentőségű volt.*

– A nemzet szempontjából mindhárom felsorolt esemény döntő fontosságú. A reformországgyűlések Deák által nagyon okosan és taktikusan irányított liberális politikája is kellett az 1848. áprilisi törvények megszövegezéséhez: történelmi tett volt, hogy a feudális társadalom hasznélvezői már a forradalom kitörése előtt, saját elhatározásukból törvénybe iktatták a maguk rendszerének eltörlését, Deák Ferenc számára pedig ezzel tetőzött a liberális államférfi pályafutása. De mivel alapelve volt, hogy a legnagyobb győzelem sem jelenti a küzdelem végét, hanem lehetőséget ad további teljesítményekre, nem állt meg itt, hanem folytatta liberális reformtevékenységét pályafutása végéig.

– *Mit tudhatunk a kiegyezés előkészületeiről, mi volt ebben a folyamatban Deák szerepe?*

– Az 1860. október 20-án kelt Októberi Diploma és az 1861-es Februári Pátens – amelyet válaszul szántak arra, hogy a Magyar Királyság, Erdély és Horvátország nem lépett be a Reichstagba – a minimális alkotmányosság leple alatt az önkényuralom megerősítésére törekedett, de Deák ezeknek ellenállt. Az 1861-es országgyűlés két felirati javaslatot terjesztett elő. Deák, a reálpolitikus meggyőzte képviselőtársait, hogy felirattal s ne határozattal forduljanak Ferenc Józsefhez, mert az előbbi elismeri őt de facto uralkodónak, az utóbbit viszont királyi voltának nyilvános tagadásaként értelmezhető, amiért az országgyűlést feloszlatták volna, még a tényleges munka megkezdése előtt. A Deák által szerkesztett okmányok elismerték a Pragmatica Sanctio szerinti oszthatatlanságot, de az 1790. X. tc. szerinti au-

tonómiát is követelték: nem engedtek a 48-ból. Mivel ezek az elvek az abszolutista udvarnak nem feleltek meg, feloszlatták az országgyűlést, de előtte Deák passzív ellenállásra szólította fel a nemzetet, mondván: „Ha túrni kell, túrni fog a nemzet, hogy megmentse az utókornak azon alkotmányos szabadságot, melyet őseitől örökölt. Túrni fog csüggedés nélkül, mint ősei túrtek és szenvedtek, hogy megvédjék az ország jogait. Mert amit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják, de amiről a nemzet, félve a szenvedéstől, önmaga lemond, annak visszaszerzése mindig nehéz és mindig kétséges. Túrni fog a nemzet, remélve a szebb jövőndőt, bízva ügyének igazságában.”

Amint a királlyal való megegyezés lehetőségének jelei mutatkoztak, színre lépett a realpolitikuss Deák. Az 1865-ös húsvéti cikk, majd a névtelenül megjelentetett *Májusi program* cím alatt a Debatte-ban publikált tanulmányok jelentették a kiegyezés felé vezető út kezdetét.

Végül az 1865. december 10-e és 1868 decembere között üléselő parlament dolgozta ki részletesen a kiegyezést, illetve a dualista állam szerkezetét. Itt érdemes megjegyezni, hogy Deák sok mindent felhasználott a konzervatív Dessewffy Emil már korábban megfogalmazott, de az udvar által elvetett tervzetéből. S bár mind a nádori, mind a miniszterelnöki posztot visszautasította, vitathatatlanul Deák maradt 1867 után is az egyik legtiszteltebb politikus, bár sokat betegeskedett, és 1876-os halála előtt meglehetősen sok konfliktusa volt saját pártjával is.

– *Milyen ember volt a „haza bölcse”, mit árulnak el a források?*

– Deák Ferenc, a magánember és Deák, az államférfi között majdnem hihetetlen különbségek vannak. Mint magánember lusta volt, saját ügyeivel olyannyira nem törődött, hogy 1833-ban bátyja, Antal – aki Zala vármegye országgyűlési képviselője volt – rábeszélte a megye közgyűlését, váltsák le őt, és öccsét bízzák meg a feladattal, hogy átvehesse a kettejük által közösen kezelt birtokuk irányítását, amely Ferenc érdektelensége miatt a csőd szélére került. Ez 1854-ben megismétlődött, akkor Széchenyi István a fia számára vette meg Deák birtokát, hogy ezáltal megmentse őt a csódtól. Jóval értékén felüli árat fizetett érte, de a pénzt nem adta Deáknak, hanem letétbe helyezte, amelynek kamata kényelmes életet biztosított neki. Deák Ferenc szerette a társaságot, kehidai kúriája naphosszat zsúfolásig megtelt vendégekkel, akikkel anekdotáztak és komoly eszmecsere is folytattak. Sokat ettek, de a házigazda soha nem ivott alkoholt.

– *Mit jelent Önnek személyesen, illetve politikai pályáján Deák Ferenc?*

– Nem tartom és soha nem is tartottam magam politikusnak, bár 1990 és 1994 között függetlenként, majd az SZDSZ-frakció tagjaként, Kaposváron elnyert mandátummal tagja voltam az országgyűlésnek, később soha nem fogadtam el a jelölést. Sokat gondoltam Deák Ferenc szavaira, aki így írt az ellenzékiiségről: „Nem szabad a kormány minden lépését és tervét ellenezni, csak azért, mert azok a kormánytól jönnek [...] Figyeljen az ellenzék, örködjék az alkotmány felett és a törvények sértetlensége felett, rója fel a hibákat [...] félelmet, csüggedést ne ismerjen, és védje mindenkor az alkotmányos szabadságnak és törvényes rendnek egyesült érdekeit. Ez az ellenzék nemes feladata, ez legszentebb kötelessége.” Deák elvei azonban magatartásmat, életelveimet, munkámat mindenkinél jobban befolyásolták és ma is befolyásolják. Az ő példáját, személyes tartását és rendíthetetlen hitét idéztem az emigrációban is csüggedő sorstársaimnak, egészen 1989. június 16-ig, hazatérésünk napjáig.

AZ ISMERETLEN DEÁK

Varga Benedek történésszel, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Könyvtár és Levéltár igazgatóhelyettesével Szöllösi Adrienne beszélget

– *Hogyan fogadta be Ön szerint a magyar irodalom Deák alakját?*

– Azt hiszem, hogy a magyar irodalom nem rendelkezik határozott Deák-képpel. Vörösmarty néhány versén és egy-két Mikszáth-tárcán kívül itt-ott még feltűnik a 20. századi irodalomban is, de a személye nem meghatározó. Ez persze laikus vélemény – hiszen nem irodalommal, hanem politikai eszmetörténettel foglalkozom az ELTE-n és a Károlyi Gáspár Református Egyetemen –, de talán nem jár távol az igazságtól. Ha általában beszélünk közvéleményről, gimnáziumi történelemoktatást, publicisztikát, politikai beszédeket, filmeket, kiállításokat, utalásokat értve ez alatt, akkor mondhatjuk, hogy létezik árnyalt, részleteiben gazdagabb Deák-portré. Ez lenne a haza bölcse toposz, a higgadt, de néha szenvedélyes, gyakran anek-